ARTICLE

La Nena de Vilamajor

Una sirena o Àrtemis? Una aproximació iconogràfica a la figura femenina de can Canal de Vilamajor

Autor: **Josep Maria Pasqual Sabé**

Quadernet de Vilamajor, 4

Centre d'Estudis de Sant Pere de Vilamajor
www.centredestudisvilamajor.cat
2015

Text
Josep Maria
Pascual
historiador de l'art

Una sirena o Àrtemis? Una aproximació iconogràfica a la figura femenina de can Canal de Vilamajor

El 25 de juliol de 1986 es va tenir coneixement públic de la troballa, a la masia de can Canal de Sant Pere de Vilamajor, d'una peça escultòrica amb forma femenina sense identificar i present a la casa des de temps immemorials. Aquest esdeveniment es produí quan Mn. Josep Poch i els senyors Pujol de can Canal van portar unes fotografies a Josep Maria Martí i Bonet, director de l'Arxiu Diocesà de Barcelona, segons ens explica el mateix Martí i Bonet en un article publicat a La Vanguardia el 18 de gener de 1987.

L'escultura és un bloc de pedra sorrenca de color gris amb les dimensions de 57x22x18 cm. El relleu mesura 57x22x1,5 cm. A la part posterior, la pedra està sense lluentar i conserva els talls del picapedrer. Les seves mans estan a l'alçada de la cara. El cap es troba una mica elevat, i al voltant de la figura hi ha dues trenes en forma de diadema. Al coll trobem dos collarets: el més gran té set elements en forma de perles, i el menor, vuit. Similars adorns o braçalets apareixen als dos canells. El cos està dividit per un conjunt de pits i unes arrels o brancatges. En el primer sector hi ha dos pits prominents i quatre fileres de pits molt més petits: les dues primeres en tenen vuit cadascuna; la tercera, set, i la quarta, sis. El brancatge és poc simètric i a la part inferior s'observen uns peus girats.

L'escultura ja hi era abans de la remodelació de la masia, l'any 1984, i estava col·locada horitzontalment sota l'arc de l'escala principal. De pares a fills es deia que «aquella pedra no es podia tocar, car el dia que es tragués del lloc que ocupava, segur que cauria tota la casa», comentà la família Pujol a Martí i Bonet . El mur, que era de terra pastada, s'esfondrà i amb ell va caure la pedra, però el malefici no va arribar a complir-se. Els habitants de la masia consideraven aquella imatge com si fos una santa. Al seu costat tenia sempre una petita pila d'aigua beneïda amb la qual se senyaven sempre que hi passaven davant.(1)

La seva identificació i cronologia no estan clares. Per en Josep Maria Martí i Bonet es tracta d'una escultura ibèrica que representa la deessa de la fertilitat Àrtemis, i, per altres autors, com en Ferran Sarrià, la María José Pena i la creença popular, es tracta d'una sirena. Sense haver-la pogut veure al natural sinó a través de diferents imatges, es fa difícil poder realitzar una identificació clara de la temàtica o de la cronologia, però amb aquest article intentaré desgranar les dues opcions iconogràfiques que es presenten.

Nota (1)
MARTÍ I BONET, Josep Maria: «Un relieve de la diosa Artemis, hallado en Sant Pere de Vilamajor», dins *La Vanguardia*, Barcelona, 18 de gener de 1987. p. 43 (versió en línia: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1987/01/18/pagina-43/32981621/pdf.html?search=Artemis> . Data de la darrera consulta: 22 de setembre

Sirena,
un animal fantàstic

Com hem dit anteriorment, una de les opcions és la representació d'una sirena. Cal dir que la forma en què representem les sirenes a l'actualitat no ha estat sempre la mateixa al llarg de la història. Per a nosaltres, una sirena és un ésser fantàstic que presenta la part superior del cos com el d'una dona bella i d'aspecte agradable, mentre que la part inferior és en forma de cua de peix. Estem parlant d'un animal marí amb temperament malèfic, que explota les seves capacitats de seducció sexual mostrant la part superior del cos per atreure joves ignorants i matar-los arrastrant-los cap al mar. A aquests elements, sovint se n'hi poden afegir d'altres, com que les sirenes canten d'una forma irresistible, que tenen els cabells llargs moltes vegades de color verd com el mar, que es pentinen acuradament i que porta un mirall a les mans en què es contempla.

Les primeres referències a les sirenes ens arriben de la mà de la tradició grega, però no en sabem els orígens exactes. El primer en anomenar les sirenes és Homer a l'Odissea (aproximadament al segle IX AEC). No ens n'ofereix una descripció, però les trobem representades en diferents vasos i escultures. En aquest cas es tracta d'una figura híbrida amb el cos d'ocell i cap de dona. Amb el temps la part humana va augmentant en detriment de la part ornitològica: apareixen els braços humans, els pits i, posteriorment, tot el bust, i acaba només tenint les potes d'ocell, que es perden completament en època alexandrina.

Durant vuit segles la iconografia clàssica no canvia. A l'antiguitat clàssica les sirenes realitzen el canvi d'éssers híbrids

esdevenen també símbols de la seducció femenina i font de plaer i luxúria, tot passant de la seducció intel·lectual a una seducció física. En aquest canvi hi té molt a veure el simbolisme cristià i els textos dels pares de l'Església. El primer text on es descriu la sirena com a mig dona mig peix és el tractat De monstri (o Liber monstrorum), datat, segons diferents autors, entre els segles VI-VIII EC. Aquestes primeres representacions iconogràfiques com a peix no apareixen fins els segles XI i XII, i, dins aquestes, la figura femenina de can Canal de Sant Pere de Vilamajor, segons María José Pena. (2)

Nota (2)

PENA, María José: «Sirenas de ayer, sirenas de siempre. A proposito de un racconto del principe Giusseppe Tomasi di Lampedusa», dins *Faventia*, vol. 29, núm. 1, p. 124-125. Barcelona: UAB, 2007 (versió en línia: http:/ / ddd.uab.cat/ pub/ faventia/ 02107570v29n1/ 02107570v29n1p119.pdf)

Sirena

Imatge: Chema Lera

http:/ / www.romanicoaragones.com

Àrtemis, deessa de la caça

Com a segona possible identificació hi ha la figura de la deessa Àrtemis. Ens hem de tornar a traslladar a Grècia per conèixer el seu origen. Es tracta d'una de les deesses principals de la mitologia grega. Tot i així, en el cas que ens ocupa hauríem de buscar el model iconogràfic de l'Àrtemis efèsia, una hibridació d'una deessa antiga amb l'Àrtemis grega.

Àrtemis és considerada la germana bessona d'Apol·lo, filla, com ell, de Leto i Zeus. Àrtemis va nèixer a Delos, la primera dels dos. Un cop nascuda va ajudar a venir al món el seu germà. Àrtemis es va mantenir verge i eternament jove. Només es complaïa amb la caça i es va convertir en l'estereotip de la dona esquerpa. Va armada d'un arc, com el seu germà, amb el qual mata cérvols i fins i tot humans. Àrtemis també està considerada la deessa que envia a les dones que moren de part el mal que les porta a aquest final. Les seves fletxes comporten la mort sobtada. Venjativa, van ser moltes les víctimes que van patir la seva còlera. Un dels seus primers actes va ser donar mort, juntament amb el seu germà, als fills de Níobe.

Àrtemis d'Hefèsia
Imatge: Manual of Mythology http:/ / elfinspell. com/ MurrayMyth/ Diana.html

Àrtemis va ser venerada en totes les regions muntanyoses i agrestes de Grècia. El principal santuari a la seva figura se situava a Efes, on la deessa havia estat assimilada a una antiga divinitat asiàtica de la fertilitat. Dins el panteó hel·lènic, la deessa va ocupar el lloc de la «Senyora de les Feres». També fou la protectora de les Amazones, unes dones guerreres i caçadores, totalment independents de l'home.

Iconogràficament se la representa com una dona jove i atractiva en el moment de la caça i envoltada d'animals salvatges. Però, com hem dit, també era considerada deessa de la fertilitat, fruit de l'assimilació d'una antiga divinitat, Àrtemis d'Èfes. Era la gran senyora d'Àsia, amb la qual els devots de sant Pau van tenir un enfrontament l'any 54, segons se'n explica als Fets dels Apòstols (Act. 19, 24-35). La imatge de la deessa es presenta amb el pit i la cintura plena de pediculars globulars, responent al prototipus de l'anomenada «Àrtemis polimasta», és a dir, 'la dels múltiples pits', considerats com a símbol de la fecunditat de la deessa. Tot i així, noves interpretacions consideren que es tracta de testicles del bòvids que se sacrificaven durant les festes en honor seu. I, encara més recentment, les protuberàncies es consideren com a feixos de dàtils, ja que les palmeres eren l'arbre sagrat que va ajudar Leto a donar-la a llum. (3)

El canvi d'iconografia d'Àrtemis d'Èfes a l'Àrtemis bella i caçadora es produeix cap al segle V AEC, moment en què es codifiquen els codis iconogràfics de la mitologia grega.

Nota (3)
GONZÁLEZ SERRANO, Pilar: «Consideraciones iconográficas sobre la Ártemis Efesia», dins *Actas del I Congreso Español del Antiguo Oriente Próximo: «El Mediterráneo en la Antigüedad: Oriente y Occiente»*. Barcelona: CSIC, 1997 (versió en línia: <http: / / pendientedemigracion. ucm. es/ centros/ cont/ descargas / documento4867.pdf>. Data de la darrera consulta: 22 de setembre de 2015)

Sirena o Àrtemis. El debat continua

Després de fer una descripció de les iconografies de les dues possibilitats proposades pels estudiosos encara ens queden molts interrogants oberts. Alguns elements ens fan pensar en la possibilitat que sigui una sirena segons el model clàssic (dona-ocell), mentre que altres ens acosten a l'Àrtemis d'Èfes.

Com hem dit anteriorment, per tal de poder fer una identificació més acurada és necessari realitzar un estudi més aprofundit i ampliat. Esperem que el futur estudi de Martí i Bonet ens aporti noves dades; estudi que, segons una conversa mantinguda amb ell, s'està duent a terme i que properament veurem publicat.

Mentrestant podrem continuar el debat entre sirenes i Àrtemis. Sigui quina sigui la resposta, tenim la sort de poder contemplar una escultura antiga que va ser reutilitzada per una masia del poble, tot unint un passat medieval amb un de més antic.

Josep Maria Pascual i Sabé
historiador de l'art

La "Nena" de Vilamajor
Dibuix: Higini Herrero